

Folkemusikk for dummies – del IV

Et av mine store barndomsminner har jeg fra et landstemne i Noregs Ungdomslag¹, og omgivelsene er et klasserom fylt til randen av små mennesker. Vi hadde nettopp fått hvert vårt lille instrument mellom hendene, en liten metallklump som en maskin hadde bøyd på et underlig vis. Vi skulle sette dette såkalte instrumentet rett mot fortennene, dytte inn en liten metallfjær mellom våre små tenner. Tok vi vekk fingeren som holdt fjæra inne ville fjæra sprette ut sammen med en dyp dirrende lyd fra min lille barnemunn. Min første uforklarlige munnharpelyd var laget. Til lærerens store fortvilelse var alle unger like stolte som meg, så vi trykte inn fjæren i det uendelig og fikk ikke med oss hans desperate forsøk på å lære oss å lage melodier av disse dype lydene.

Dette var mitt første møte med de merkelige norske folkemusikkinstrumenter, som etter nøye undersøkelse er like lite norsk som nasjonalretten i nordnorge – Bacalao. Jeg vil i denne artikkelen fortelle litt om disse underlige instrumentene, og samtidig ta med noe om hvordan disse instrumentene blir til.

Av Vegar Vårdal

Noe av det eldste vi har av instrumenter i Norge er seterinstrumentene, og som navnet sier ble instrumentene flittig brukt i seterdriften. Et av instrumentene kjenner de fleste av oss til, siden en gutt som henger ved et gjerde spiller så vakkert på det². Seljefløyta kunne i gamle dager bare lages om våren, når sevja stiger i seljetreet. Fløyta holdt ikke mange dagene, og da var det bare å lage seg en ny en. I dag har noen genier funnet ut at plastrør er like bra, men utseende bærer likevel preg av vår hang til å kombinere folkemusikk, natur og romantikk. Plastrørene blir derfor dekket med never eller noe annet som gjør at plastikken blir treifisert, men i enden av røret er det et munnstykke som virkelig er laget av tre. Det er dette munnstykket som gjør at det kommer vakker musikk ut av plastrøret. Det er en liten åpning mellom munnstykket og plastrøret, og blåser du der, skaper du vakker musikk. Blåser du sterkt blir det en høy tone, og svakt en lav tone – et av naturens enkleste instrumenter.

Men det er ikke bare seljefløytene gjeterguttene har moret seg med på sine turer i det fri. Når de en sommerdag slaktet grombukken, var det noe av dyret som ikke ble brukt i matlagingen. Hornene var jo umulig å spise etter at du hadde sugd ut benmargen, eller? Nei, et instrument kan vi selvsagt lage av denne utveksten³. Den første tiden var bukkehornet uten fingerhull, og hornet fungerte nok mer som en liten ropert. Den høye skjærende lyden man fikk ut av instrumentet skremte vekk rovdirene, og gjorde det trygt å leve som gjeter. En kveld de satt og kjedet seg ble det boret ut tre eller fire fingerhull, og gjeterne begynte å spille små søte melodier. I dag er det ofte det du hører fra en som spiller bukkehorn, var og fin – nesten litt søvndyssende – musikk.

Om gjeterne trengte hjelp når de var ute i fjellet kunne de bruke bukkehornet som et signalinstrument. Et bestemt blåsesignal kunne bety: HJELP! De på setra kunne da svare med sitt litt tøffere og lenger signalinstrument at hjelpen kommer. Nå kommer vi inn på det instrumentet som er mest som det de usannsynlig vakre budeiene på setra brukte for å kommunisere med omverdenen. Med en blond og langhåret, gjerne med fletter, blåoyd budeie som løfter luren i været og blåser slik at

¹ Noregs Ungdomslag ja, det bør dere kanskje vite hva er. Det er altså en ungdomslagsorganisasjon som jobber for frilynt aktivitet for ungdommen, og ble stiftet på slutten av 1800-tallet. Spørsmål? Ikke det nei, da fortsetter vi. (Er ikke helt sikker på hva frilynt er egentlig, men det er helt sikkert noe positivt.)

² Ja ja, jeg veit at vi ikke kan høre musikk fra et maleri, men det passet så godt inn i teksten. Maleriet er av Skredsvig, trur eg.

³ Hvordan finner man ut slikt første gang? Jauho ghuot, skal oss ikkje bruka horna av bukken til eit blåseinstrument? Jau far, det var ein god ide.

alle gutter (og noen jenter) i 3km radius løper siklende til henne er instrumentet presentert for oss. Luren har ingen fingerhull, den fungerer akkurat slik som seljefløyta. Du blåser inn i luren i forskjellig styrkegrad for å få fram de ulike tonene. Disse tonene er en del av naturtoneskalene, som låter litt annerledes enn den skalaen vi hører i musikk presentert på radioen i dag. Ofte kan det høres litt surt og stygt, men det er ingenting man kan gjøre noe med. Naturen har, poetisk sagt, utstyrt disse instrumentene med disse tonene.

Munnharpa er også utstyrt med en slik skala, men der regulerer du tonehøyden og styrken med luft og hvordan du åpner og lukker svelget. Første gangen du prøver å få fram en melodi på dette instrumentet låter det som om det er samme tone du kommer med hele tiden, men etter hvert som du lærer deg åpne- og lukketeknikken i svelget, får du en klarer og tydeligere tone.

Et av de fineste folkemusikkinstrumentene, utenom fele og hardingfele selvsagt⁴, er sjøfløyta. Dette mystiske og klangfulle instrumentet er blitt mye brukt i de dype mørke skoger i Telemark og Numedal. Men hva er bakgrunnen til dette sagnomsuste instrumentet?⁵ Alle kjenner dere blokkfløyta, det musikkinstrument alle skoler hadde råd til å ha klassesett av, og som gjorde at ingen søkte jobben som musikk lærer. Også jeg har lært meg å fylle dette plastrøret full med spytt, og blåst så hardt at trommehinnene mine har blitt satt ut av funksjon noen sekunder. Blokkfløyta fulgte oss også i formingstimen på skolen, for den pedagogiske på-tvers-av-fagene-oppgaven var å lage et blokkfløytetrekk, med små søte broderier flittig brodert med mine små barnehender.

Men tilbake til bakgrunnen for blokkfløyta, for i barokken var det populært å lage familier av alle instrumentene. Fela fikk f.eks. sin storebror bratsjen⁶, mor cello, og far kontrabass. Derfor måtte jo blokkfløyta også få sin familie, med alt, tenor og bassblokkfløyte. Og det er her sjøfløyta kommer inn, for storesøster altblokkfløyte ble fraktet over sjøen til Norge og norskifisert. Ved å file og mekke litt på fløyta klarte man å skape et ekstra sus når en spilte på fløyta, et sus fra de store skoger. I tillegg flyttet instrumentmakerne litt på fingerhullene, slik at skalaen ikke var akkurat slik som på pianoet. Og siden fløyta kom til Norge over sjøen, ja hva var ikke mer naturlig å kalle fløyta opp etter det.

Det finnes et utall av folkemusikksinstrumenter i Norge, og jeg har ikke spalteplass til å skrive om alle her – men til dere instrumenter som føler dere glemte: Deres tid vil komme, en tid hvor dere overtar og dominerer, bare vær tålmodige⁷.

Ønsker du mer informasjon om folkemusikkinstrumenter anbefaler jeg Magnar Storbækken sin hjemmeside: <http://www.naturinstrumenter.no/>. Han er regnet som en av landets beste instrumentmaker innenfor sitt fagfelt.

Mvh Vegar

Vegar Vårdal (f. 1975) er frilans folkemusiker og folkedanser. Han har også skrevet en del artikler og vært medforfatter på et par læreverk. Dette er hentet fra hans artikkelserie til Norsk Kulturarv i 2005. Vegar har jobbet mye med barn og unge, både i Norge og utlandet, og er veteran i Rikskonsertsammenheng.

Du kan lese mer om Vegar på hans hjemmeside: www.kultivator.no.

⁴ Som har blitt utførlig snakket om i et tidligere nummer av Kulturarven.

⁵ Jeg har ikke hørt om et sagn knyttet til instrumentet, men det låter bra å si noe slikt – kan dere et sagn om sjøfløyta?

⁶ Egentlig kom bratsjen først, og bratsjen fikk en lillesøster ... men det er flisespikkerier synes jeg.

⁷ Dette gjelder instrument som langeleik, tromme, harpe, harpeleik, sekkepipe (har nesten ikke vært et norsk folkemusikkinstrument, men ok da), tangentele, klarinett, triangel, strykelyre, vanlig lyre, tussefløyte osv.